

***Turkish Cultural Legacy in the Balkans. From Empire to the Republic of Türkiye,*
Delia Roxana Cornea, Metin Omer, Emanuel Plopeanu editors, Editura Mega,
Cluj Napoca, 2023, 349 p.**

28 de autori, cu 23 de articole științifice, provenind din cinci țări (România, Turcia, Bulgaria, Polonia și Macedonia de Nord) și având girul unui proiect derulat în parteneriat de cinci instituții, din care patru academice (Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța; Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Constanța; Facultatea de Istorie și Științe Politice a Universității „Ovidius” din Constanța; Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” din Tulcea) și o uniune a unei comunități istorice dobrogene (Uniunea Democrată Turcă din România), au fost adunați între copertile unui volum de extraordinară respirație, cu 349 de pagini, coordonat de trei harnici, ambițioși specialiști cu reputație consolidată: Delia Roxana Cornea, Metin Omer și Emanuel Plopeanu.

Valoarea volumului este relevantă de tema generoasă a memoriei istorice (inclusiv a moștenirii ei), de abordările deosebite ale celor mai multe dintre cercetările publicate dar și de competența profesională a autorilor din afara României (selecția de Metin Omer și Delia Roxana Cornea) și a celor proveniți din cele mai importante instituții academice ale țării. Moștenirea otomană și turcă în Dobrogea este un patrimoniu care s-a așezat și dezvoltat timp de mai bine de jumătate de mileniu și asupra căreia este nevoie de cercetări sistematice în toate domeniile. Cum realizări științifice referitoare la acest spațiu geografic și istoric sunt destule dar deloc îndeajuns, nu poate decât să stârnească un sentiment de confort deplin intelectual finalizarea și publicarea articolelor, texte care parcurg evoluția provinciei de la mijlocul secolului al XVIII-lea și până în zilele noastre.

Volumul este împărțit în patru capitole tematice: 1) *Ottoman heritage in the Balkans: politics, culture, society and economy*, 2) *Ottoman heritage in Romania: monuments, culture, commerce and laws*, 3) *Romanian-Ottoman/Turkish Relations*, 4) *Material, spiritual and documentary heritage*.

* Florin ANGHEL: Prof.univ.dr., Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” din Constanța, e-mail: fl_anghel@yahoo.com.

Deschiderea îi aparține lui Ovidiu Cristea, de la Institutul de Istorie „N.Iorga” din București, al Academiei Române, cu *The Ottoman Legacy in the Balkans: Felix Kanitz's Testimony* (p. 13-27). Este vorba despre o analiză sistematică a mărturiilor publicate între 1875 și 1882 de geograful, arheologul, etnograful și pictorul Felix Kanitz (1829-1904), în urma călătoriilor efectuate în spațiul sud-est european (cu precădere în Bulgaria de astăzi) în perioada otomană și post-otomană. Unul dintre cele mai prezente subiecte ale discuțiilor lui Kanitz cu localnicii din teritoriul bulgar, dar nu singurul, se referea la cel care viza autonomia Bisericii ortodoxe, în contextul unei păreri general împărtășite potrivit căreia grecii și instituțiile lor laice și ecleziastice dominau acest spațiu spiritual de la sudul Dunării.

Ileana Căzan, figură reprezentativă a medievisticii românești, actualmente președinte a Comisiei Naționale de Heraldică, Genealogie și Sigilografie a Academiei Române, a publicat studiul *Micropolitics and Microdiplomacy at the Border of the Ottoman Empire with the Austrian Banat: Gifts, Bribe and Quarantine (1754-1768)* (p. 29-40). Poate plecând de la ideea, mai veche, a lui N.Iorga referitoare la posibilitățile de a reinterpretă istoria mare prin ceea ce savantul a desemnat drept „lucrurile mici”, Ileana Căzan a reconstruit într-un mod ingenios un instrumentar administrativ rar pus în dezbatere. Este vorba despre inițiativele și deciziile aparținând primului guvernator civil al Banatului, cel numit după recucerirea de către austrieci a provinciei, în 1718, și după o lungă perioadă de administrație militară, până în 1754, contele Francesco Vilana-Perlas. Lipsit de structurile civile obișnuite, și de instituții consolidate, guvernatorul a ales să reconstruiască administrația civilă prin utilizarea unor ample rețele de relații mai puțin oficiale, personale, dar, menționează Căzan, eficiente. În mod puțin obișnuit istoriografiei române, Ileana Căzan introduce „micropolitica”, respectiv „microdiplomația”, în dezbateră științifică referitoare la provinciile austriece ale secolului al XVIII-lea, acestea definiții putând fi extinse, probabil, și altor provincii istorice.

Hakan Kırımlı, de la Universitatea Bilkent din Ankara (Turcia), cu studiul *The Material Traces of the Geray Dynasty in Contemporary Bulgaria* (p. 41-51), cu material amplu și elocvent fotografic (p. 52-61), a urmărit un aspect total necunoscut publicului românesc: evoluția genealogică (și personală) a dinastiei Casei conducătoare a Hanatului Crimeii în spațiul otoman balcanic (cu precădere în Bulgaria de astăzi). Din păcate, aceste urme materiale sunt dispărute în bună măsură în zilele noastre, ceea ce face cercetarea lui Kırımlı și mai incitantă, cu posibilitatea unei extinderi academice și a publicării unor noi rezultate. Astfel de analize, chiar dacă nu privesc direct provincii istorice românești, ajută la înțelegerea mai bună a fenomenelor așezării, dezvoltării și migrației comunităților istorice ale tătarilor crimeeni în și din Dobrogea.

Dragi Gjorgiev, de la Institutul Național de Istorie din Skopje (Macedonia de Nord), a publicat cu un studiu de caz genealogic și istoric reprezentativ pentru perioada otomană în spațiul balcanic, intitulat *The Islam and the*

Christian Elite in the Balkans After the Ottoman Conquest: The Case of the Ohrizade Family (p. 63-71). Transformări culturale, confesionale și intelectuale specifice unei moșteniri otomane în Balcani de mai mult de jumătate de mileniu au construit și realitatea descrisă de Gjorgiev, referitoare la familia Ohrizade, la origine creștină. Gjorgiev aduce în discuție și locuri de memorie legate de această familie, cum ar fi Biserica „Sf. Pantelimon” din Ohrid, transformată din secolul al XV-lea în moschee, dărmată și aceasta din urmă pentru a fi reconstruită, în 2002, o altă biserică, cu hramurile Sf. Clement și Pantelimon.

Un articol dedicat unui aspect puțin cunoscut din istoria dobrogeană a secolului al XIX-lea este semnat de Nikolay Todorov, de la Muzeul Regional de Istorie din Silistra (Bulgaria), *Peasants and çiftliks in Dobrudja in the XIX-th Century According to Data From the Temettuat Registers* (p. 73-84). Todorov explică într-un studiu consistent documentat evoluția instituțională a economiei provinciale după liberalizarea comerțului cu produse agricole, urmare a războaielor și păcilor încheiate între Imperiul Otoman și Rusia în anii 1820-1830. Transformarea în sens modern, comercial, a proprietăților agricole în mare parte a regiunilor europene ale Imperiului Otoman a sprijinit conectarea instituțională a acestora la rutele comerciale majore europene. Fenomenul, scrie Todorov, este vizibil în regiunea Dunării (care cuprindea și Dobrogea) în anii 1860-1870, până la noul război ruso-otoman din 1877-1878.

Silvana Rachieru, de la Centrul de Studii Turce al Universității din București, a fost inclusă în volum cu o compoziție referitoare la experiențele trăite în urma vizitelor la locuri ale memoriei otomane (în special în Dobrogea), sub titlul *Ottoman Heritage in Romania: The Diary of a Long and Challenging Journey Towards Visibility* (p. 87-96).

Autoarei îi urmează unul dintre cele mai solide studii ale acestui volum, de o claritate și structură impecabile, analiză adusă spațiului românesc care se zbate, în acest domeniu, într-o tematică foarte naivă și câteodată ridicol exotic abordată. Serkan Kılıç, de la Facultatea de Arhitectură a Universității Akdeniz din Ankara (Turcia), în articolul *An Evaluation on Ottoman Architectural Monuments in Romania* (p. 97-111; material fotografic, p. 112-117), vine cu o explicație necesară dezbaterii moștenirii otomane în Dobrogea și în România. Este vorba despre unul dintre cele mai relevante niveluri ale patrimoniului istoric și a locurilor de memorie: clădirile, religioase și laice, ridicate de otomani și păstrate până în zilele noastre. Majoritatea acestora, scrie Kılıç, și nu sunt argumente contrarii, se află într-o situație rușinoasă și de neacceptat de degradare, distrugere și modificare, sub nepăsarea autorităților și a comunităților locale. Kılıç evaluează la aproximativ 347 numărul unor astfel de monumente ridicate de otomani la nord de Dunăre (inclusiv în Dobrogea) până după Primul Război Mondial, dar insistă că doar 74 au supraviețuit (p. 107), toate aproape în stare de degradare și nepăsare. Autorul admite că cea mai timpurie construcție otomană (din fericire, încă în picioare) este spectaculoasa moschee Esmahan Sultan din Mangalia, iar ultima ar putea fi geamia din satul Ciucurova (județul Tulcea), ridicată în 1922, puține luni

înaintea dispariției Imperiului (p. 107). Este, probabil, studiul cel mai relevant publicat până acum în spațiul științific românesc referitor la instrumentarul arhitectural otoman în Dobrogea (cu precădere) și Muntenia.

Alexandra Brutaru, doctorandă a Universității „Ovidius” din Constanța, cu studiul *Influences of the Ottoman Chancellery Style on the Documents Issued in the Chancelleries of Wallachia and Moldavia in the 17th and 18th Centuries* (p. 119-133, material fotografic p. 134-137), Laurențiu Radu și Corina Radu-Iorguș, de la Muzeul de Arheologie „Callatis” din Mangalia, cu articolul *Ottoman Heritage From Mangalia* (p.139-143), Aurel Mototolea, Andreea Andrei și Simina Stanc, de la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța și Universitatea „Al.I.Cuza” din Iași, cu cercetarea *Commercial Relations in Dobrogea in the 19th Century. Case Study: Tophane Type Pipes* (care include și un catalog) (p. 145-159, material fotografic p. 161-162) și Constantin Cheramidoglu, de la Societatea de Științe Istorice din România, filiala Constanța, în articolul său *Tipping in Romanian Society From the End of the 19th Century and the Beginning of the Next* (p. 163- 174), aduc în dezbaterea științifică aspecte mai puțin cunoscute referitoare la domenii importante ale memoriei otomane, inclusiv de viață administrativă și cotidiană, în patrimoniul istoric românesc.

Un alt studiu de referință al volumului, care completează fericit pe altele, publicate anterior de regretați specialiști locali (Virgil Coman și Doina Păuleanu), este cel semnat de Delia Roxana Cornea, de la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța, *Contributions to the Knowledge of the History of An Islamic Monument: The Construction and Repair of the Carol I Mosque in Constanța in the Light of Documents and Newspapers of the Time* (p. 175-193). În mod fericit și necesar, Cornea aduce la lumină importante fonduri arhivistice pentru a reconstitui cât mai fidel, și mai inedit, una dintre etapele fundamentale ale valorizării relațiilor moderne dintre România și Imperiul Otoman. Este vorba despre construirea celui mai important lăcaș de cult musulman din România, Moscheea Carol I din Constanța, sub înaltul patronaj al Regelui Carol I, ca un semn al prețuirii memoriei otomane în provincie. Delia Roxana Cornea pune la dispoziția istoriografiei române, în articolul său, documente scrise și material fotografic extrem de valoroase pentru aprecierea atât a demersului regal, cât și a importanței acestui edificiu pentru identitatea Constanței. Contribuția Deliei Cornea oferă consistență științifică pentru un domeniu atât de vitregit al istoriei provinciei: locuri ale memoriei. Ar fi de salutat continuarea acestui demers, punctat spectaculos de autoare în 2021, prin publicarea unei excepționale monografii dedicate reședințelor regale din Dobrogea (de la Constanța, Mamaia și Balçic).

Una dintre cele mai autorizate voci științifice ale momentului în domeniul istoriei comunităților istorice turce și tătare din Dobrogea și al relațiilor româno-turce în secolul al XX-lea, Metin Omer, de la Institutul de Studii la Marea Neagră al Universității „Ovidius” din Constanța, a adus în atenția publicului cititor un studiu intitulat *An Ottoman Juridical Heritage in*

Romania: The Role and Functioning of the Qadiates (p.195-208). Omer a intuit și a valorificat această oportunitate, anume mecanismele instituționale moderne otomane în provinciile europene precum Dobrogea.

Această instrumentalizare, care îl singularizează pe autor în spațiul științific românesc, este fundamentală pentru trecerea definitivă a istoriografiei române de la abordarea pozitivistă, documentaristă, la aceea a explicării și analizării administrației imperiale în provinciile de margine și în funcționarea structurilor locale. Or, preluarea și amendarea în conformitate cu valorile comunităților istorice musulmane din Dobrogea a acestor instituții (inclusiv juridice), după intrarea provinciei în componența României (1878), a făcut posibilă o integrare armonioasă, cu asperități mai degrabă particulare decât generale. Funcționarea curților mahomedane de justiție, instituite în 1916 (p. 203), a reprezentat finalul unui proces instituțional de aproape patru decenii (început în 1878), care, și el, se va sfârși după Unirea din 1918 și proclamarea Republicii Turcia (1923). Legătura dintre reformele în vederea secularizării societății și statului ale lui Mustafa Kemal și abolirea cadiatelor în România este intrinsecă iar acest demers, inedit, de explicare a mecanismelor instituționale mahomedane pe teritoriul României moderne este unul care ar trebui să pună bazele unei noi istoriografii române asupra comunităților istorice din Dobrogea.

Florin Anghel, de la Facultatea de Istorie și Științe Politice a Universității „Ovidius” din Constanța, în studiul său *Last Ottoman Days in Sandjak of Tulcea: Geopolitics and Propaganda Between the Wars at the End of the Danube and Russo-Ottoman Barter of Dobrogea (1856-1878)*, (p. 211-234), a relevat conflictul ideologic, propagandistic și diplomatic dintre Imperiul Otoman și Rusia în perioada 1856-1877 în Dobrogea și în capitala *sandjak*-ului Tulcea. Între 1856 și 1877, scrie Anghel, la Tulcea și în Dobrogea s-a desfășurat un adevărat *Război Rece* (*avant la lettre*) între otomani și ruși, conflict la care s-au adăugat și alte puteri europene (în special Franța și Marea Britanie). Rusia a pregătit logistic și propagandistic teoria „spațiului gol”, a „regiunii sălbatice” și lipsite de resurse și de viitor a Dobrogei, militând pentru reîncorporarea între frontierele ei a Basarabiei de sud. Ceea ce s-a și întâmplat, prin Tratatul de pace de la Berlin (1878), când a avut loc un *barter* teritorial ruso-otoman: Rusia a reprimut ceea ce pierduse în 1856 iar România, învingătoare și ea în fața Imperiului Otoman, a integrat Dobrogea între frontierele ei.

În studiul său, *An Unusual Episode of Romanian-Turkish Diplomacy. The Flight of Sabiha Gökçen to Bucharest in 1938* (p. 235-245), Daniela Popescu, de la Facultatea de Istorie a Universității din București, specialistă în relațiile contemporane dintre România și Turcia, prezintă un episod inedit în politica externă a lui Mustafa Kemal, la sfârșitul anilor 1930. Un tur aviatic al prieteniei Republicii de la Ankara în Grecia, Iugoslavia, România și Bulgaria, efectuat în iunie 1938, s-a dorit un gest diplomatic de reconfirmare a obiectivelor majore ale Turciei în Balcani.

Un alt reper al volumului este semnat de trei reputați specialiști ai comunităților tătarilor crimeeni, Filiz Tutku Aydın Bezikoğlu (Departamentul de Științe Politice și Administrație, Universitatea de Științe Sociale din Ankara, Turcia), Metin Omer (Institutul de Studii la Marea Neagră a Universității „Ovidius” din Constanța) și Edige Burak Atmaca (Departamentul de Istorie, Universitatea din Varșovia, Polonia), în studiul *The Emergence and Development of the Crimean Tatar National Movement in Dobruja in the Interwar Period* (p. 247-263). Cei trei autori analizează fenomenul reconstrucției mișcării naționale tătare în Dobrogea și în noua Republică a Turciei, după Primul Război Mondial, în contextul emigrărilor din Peninsula Crimeea. Instalarea puterii bolșevice și proclamarea Uniunii Sovietice (1922) au accelerat fenomenele de dispersie a comunității, întărind eforturile de recoagulare în România și, apoi, în Turcia republicană. Oportunitățile oferite de noile autorități de la Ankara au încurajat emigrația crimeenilor din România, aceasta și pe fondul incapacității autorităților române de a asigura o egalitate reală de șanse și drepturi civile în conformitate cu promisiunile constituționale și juridice. Un aspect fundamental, semnalat de cei trei autori, care ar merita abordări extinse în viitor, inclusiv prin comparații cu alte societăți din regiune în anii 1920-1930, este acela al dezvoltării conștiinței identitare seculare a comunităților de tătari crimeeni. Această evoluție în sensul separării confesionale de instituțiile laice a ajutat la o integrare lipsită de asperități în societatea republicană din Turcia, după emigrările colective din anii 1930 dinspre România.

George Daniel Ungureanu, de la Arhivele Naționale Militare ale României- Depozitul de Arhivă „General Grigore Constandache” din Pitești, cu studiul *Romanian Military Perceptions of Türkiye, in the Early Years of Cold War (1945-1947)* (p. 265-286) și Iulia-Alexandra Oprea, de la Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș, cu studiul *Turkey's Engagement in South Eastern Europe: Changing Religious Actors, Policies and Identity* (p. 287-300), s-au străduit să contureze imagini interesante referitoare la capete de timp ale ultimului secol de evoluții româno-turce și ale politicii turcești: perioada imediat următoare celui de-Al Doilea Război Mondial și deceniile de dominație ale formațiunii politice AKP, a președintelui Recep Tayyip Erdoğan.

Ultimul capitol al volumului este, în bună măsură, și o binemeritată recompensă științifică, foarte reconfortantă în ceea ce privește prezentarea și valorificarea instituțională a memoriei culturale și sociale otomane în Dobrogea. Demersul este oferit de cercetători și specialiști extrem de pasionați și de ambițioși provenind de la o instituție academică de excepție pentru Dobrogea: Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” din Tulcea. Iuliana Titov, de la Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” din Tulcea, în studiul său *Observations on the Semiotics of Turkish and Tatar Decorative Textiles Exhibited at Panaghia House From Babadag* (p. 303-309, material fotografic p. 310-312), aduce în discuție o temă nu doar inedită, dar

care ar merita continuată și aprofundată. Cercetătoarea tulceană a analizat semiotica țesăturilor decorative turcești și tătărești expuse în Casa Panaghia de la Babadag (județul Tulcea), explicând nu doar valoarea lor cromatică și materială dar mai ales pe cea ritualică, de purtătoare de mesaje. Colecția impresionantă a micului muzeu din Babadag, redeschis recent după o renovare spectaculoasă, este actorul principal al studiului și întărește impresia de excelență în conservarea patrimoniului, în valorificarea lui, în cercetarea academică a tezaurelor avute la dispoziție pe care le regăsești în toate unitățile muzeale din Tulcea și Babadag ale institutului tulcean. Astfel de bucați mici ale memoriei otomane sunt foarte rare, iar șansa de a fi puse în valoare, de a fi promovate, păstrate și analizate este excepțională.

Colegul Iulianei Titov, cercetătorul Alexandru Chiselev, de la Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” din Tulcea, în studiul *Nawrez- A Feast With Identity Value At The Tatars From Dobrudja. (Re)Meaning And Cultural Correspondences* (p. 313-320), analizează din punct de vedere al structurii ritualice semnificațiile sărbătorii „Nawrez”. Valoarea sărbătorii de memorie ritualică, de patrimoniu, în contextul riscurilor laicizării aproape totale a acesteia și a dizolvării comunităților tătărești, este imensă, iar efortul lui Chiselev, integrat salutar acestui volum, ar merita continuat. Mariana Omeniuc și Gabriela Radu, de la Institutul de Cercetări Eco-Muzeale „Gavrilă Simion” din Tulcea, în studiul comun *The Craft Of Making Decorative Objects From Local Oriental Workshops, Reflected In The Collection Of The Museum Of Art, Tulcea* (p. 321-332), au prezentat câteva dintre cele mai reprezentative obiecte decorative provenite din diferite areale geografice și de civilizație materială ale Imperiului Otoman și care se regăsesc, refăcute și expuse, în colecțiile excelentului Muzeu de Artă din Tulcea. Valoarea obiectelor este dată nu doar de ce este intrinsec (lucrătură, material, artiști), dar și de proveniența lor din centre recunoscute ale artei orientale, ceea ce sporește importanța acestor colecții unice în spațiul dobrogean și foarte reprezentative în spațiul românesc, în general.

Studiile Doinei Anghel, de la Depozitul Central de Arhive „General Grigore Constandache” din Pitești, *Biographical Reconstructions: Romanian Ethnic Turkish Officer Ali Murtaza* (p. 333-243) și al Elenei Zîrnă, de la depozitul Central de Arhive „General Grigore Constandache” din Pitești, *Nusuret Ghenghe, A Muslim Officer From Constanța in the Romanian Army* (p. 345-349), prezintă fișele biografice a doi înalți ofițeri de origine turcă (Ali Murtaza și Nusuret Ghenghe), născuți în Dobrogea, eroi ai Primului Război Mondial și al celui de-Al Doilea Război Mondial. Cum poate fi probabil ca depozitele de arhive - civile și militare - să cuprindă și alte mărturii, este de așteptat ca aceste biografii să fie continuate a fi cercetate.

Studiile reunite în volumul *Turkish Cultural Legacy in the Balkans. From Empire to the Republic of Türkiye* reprezintă un punct important în relevarea unor fragmente deosebite în ceea ce privește moștenirea otomană (și turcă) în Dobrogea și în alte spații românești, în prezentarea acestor valori dar și în

abordările legate de relațiile României cu Imperiul Otoman și cu Turcia republicană. Curajul profesional de a deschide această dezbatere spre istoriografiile turcă (în special) și cele balcanice vecine, precum și către reputați specialiști din țară, a dat claritate, consistență și speranță. Este unul dintre cele mai importante demersuri legate de istoria Dobrogei din ultimul timp, un proiect instituțional și științific care ar merita continuat și aprofundat.

Florin Anghel